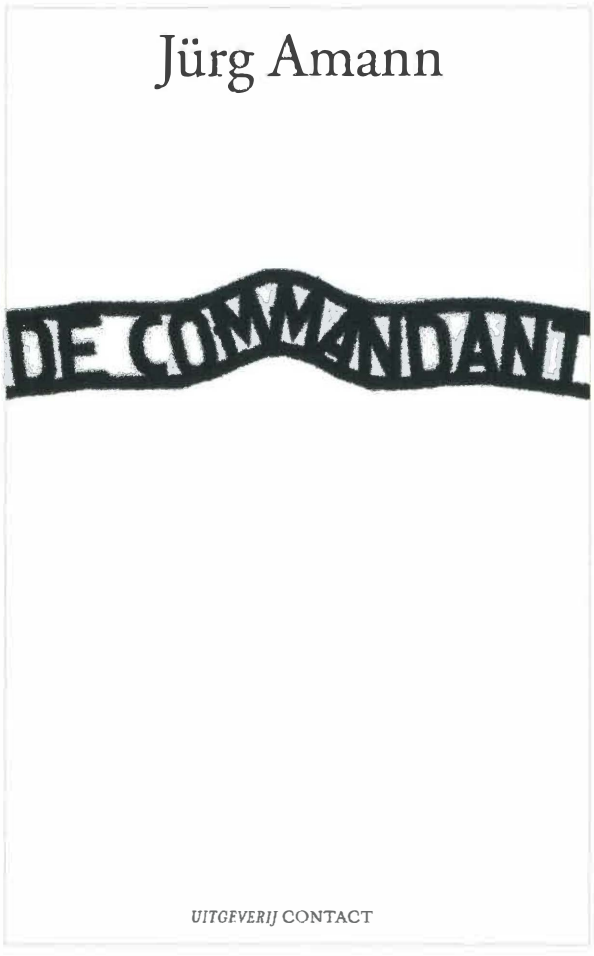
Jürg Amann,
De Commandant.
(Uitgeverij Contact: Amsterdam 2011), 108 blz., € 10,00.

'Ja, mijn gezin had het in Auschwitz goed. Elke wens van mijn vrouw, van mijn kinderen, werd vervuld. De kinderen konden vrij en ongedwongen leven. Mijn vrouw had haar bloemenparadijs. De gevangenen deden hun best om lief te zijn voor mijn vrouw en kinderen, om hen met kleine attenties te plezieren. Ik denk dat ook geen enkele vroegere gevangene kan zeggen dat hij bij ons thuis ooit, op welke manier dan ook, slecht behandeld is.' Aan het woord is Rudolf Höss, kampcommandant van Auschwitz tussen 1940 en 1943, die in 1946, tussen zijn arrestatie en zijn terdoodveroordeling, zijn levensverhaal optekende. Naar eigen zeggen wilde hij daarmee rekenschap afleggen van zijn diepste innerlijke leven. De Zwitserse schrijver Jürg Amann structureerde deze aantekeningen tot een monoloog, die een verontrustend beeld schetst van de denk- en gevoelswereld van deze hooggeplaatste nationaalsocialist. Höss beschrijft zijn carrière in fases tot en met zijn tijd als kampcommandant van Auschwitz. Het uitgebreide relaas over zijn kindertijd en soldatenbestaan moet inzicht geven in de achtergrond van deze ontwikkeling. Hij presenteert zich als een warme familieman, een toegewijd soldaat voor zijn vaderland, een gevoelsmens die zich verre van wreedheden heeft gehouden en in stilte worstelde met zijn taak als kampcommandant. Angst om zijn weekhartigheid toe te geven en de SS te moeten verlaten, alsmede zijn geloof in het nationaalsocialisme zouden verantwoordelijk zijn voor zijn kille voorkomen. Hij maakt een scherp onderscheid tussen zichzelf en zijn 'achterbakse, gewelddadige, vaak gemene' ondergeschikten. Hier doet het zelfbeeld van Höss aan dat van Adolf Eichmann denken, die zich eveneens op de drempel van de dood wilde verantwoorden. Over de eerste tijd als commandant zegt hij: '…dat ik mijn dienst altijd gewetensvol en aandachtig en tot ieders tevredenheid heb vervuld, ik heb niets van de gevangenen door de vingers gezien en ben streng en vaak hard geweest. Maar – ik was zelf te lang gevangene geweest om hun noden niet te zien […] Ik was gaan beseffen dat ik voor *die* dienst *ongeschikt* was, omdat ik het innerlijk niet eens was met *dat* leven en gedrag in het concentratiekamp.' Eichmanns latere zelfrechtvaardiging is een echo van deze biecht; ongetwijfeld waren er veel nationaalsocialisten die carrière maakten in het Derde Rijk en hun geweten susten met hun burgerlijkheid en menselijkheid. Achteraf verklaarden velen dat zij gedwongen werden te gehoorzamen. Zowel uit Höss' uitlatingen als uit die van Eichmann blijkt bovendien een totaal gebrek aan besef van de reikwijdte van hun daden. Eichmann noch Höss gaf blijk van enige wroeging, wat verband houdt met hun rotsvaste nationaalsocialistische overtuiging. Höss verklaart zijn medewerking aan de vernietiging van de Joden met zijn onwankelbare trouw aan de Führer: hij kon zich niet veroorloven de noodzaak van een bevel te betwijfelen.

Verbijsterend zijn Höss' opmerkingen over het besluit Zyklon-B te gaan gebruiken voor de in 1941 aangekondigde massavernietiging: 'Bij de executies was ik altijd vervuld van afschuw als ik dacht aan de massa's, aan de vrouwen en kinderen […] Nu was ik echter gerustgesteld, omdat die bloedbaden ons bespaard zouden blijven en omdat de slachtoffers tot op het laatste moment konden worden ontzien.' Uit niets blijkt ook maar enige onrust over het bevel zelf. Gedetailleerde beschrijvingen volgen, van de procedure vanaf de aankomst van groepen Joden tot het verwerken van de lijken: Höss lijkt hier slechts te rapporteren. Als men zich realiseert dat Höss in 1946 nog dicht bij het Derde Rijk stond, geven zijn observaties van het Joodse volk een ijzingwekkend inzicht in wat blijkbaar gemeengoed was. Het massale sterven onder de gevangenen wijt hij aan hun fatalistische instelling, meer dan aan de omstandigheden in het kamp. Aan het einde van zijn verslag noemt hij de vernietiging van de Joden om één reden principieel verkeerd: Duitsland heeft zich de haat van de hele wereld op de hals gehaald, en 'het Jodendom is daardoor nog veel dichter bij zijn einddoel gekomen.' Mogen we aannemen dat het inner-

lijk leven van Höss model staat voor dat van 'de' nazi-officier? In dat geval is dit boekje, dat niets anders is dan een gestructureerde, ingekorte primaire bron, goed bruikbaar voor het Holocaustonderwijs. De schrijver heeft Höss' ontboezemingen in een fascinerende vorm gegoten. Verschillende passages kunnen inzicht verschaffen in de werking van totalitaire systemen en de uitvoering van genociden, beter dan gruwelijke beelden van Auschwitz dat kunnen. De denkwereld van deze 'dader' komt zo dichtbij, dat leerlingen ook kan worden bijgebracht dat de Jodenvervolging minder een unieke gebeurtenis was dan een genocide die in essentie overal en voor elke bevolkingsgroep in gang kan worden gezet. Mensen als Höss zijn de noodzakelijke raderen in de machine: gezagsgetrouw, bezorgd om hun positie, overtuigd van de goede zaak; veelal 'normale' mensen met een beperkte blik. Helderder dan anderen Eichmann konden beschrijven, beschrijft Höss hier zichzelf als een schoolvoorbeeld van de banaliteit van het kwaad.

Nicole van der Steen

J.J.Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond.*

(Balans: Amsterdam 2011), 498 blz., € 29,95.

Vijftien jaar besteedde de Leidse emeritus hoogleraar J.J.Woltjer aan zijn *magnum opus* over de Nederlanden in de aanloop van de Tachtigjarige oorlog. Die voorgeschiedenis heeft hij wel heel ruim gekozen, zowel gemeten in de tijd - de Bourgondische vijftiende eeuw - als in de breedheid van deelonderwerpen. In de inleidende hoofdstukken krijgt de lezer al een vracht aan informatie te verstouwen over kenmerkende economisch-geografische bijzonderheden van de Lage Landen (de rivieren, tollen, handelswegen, steden) en over de dynastieke ambities van de Bourgondische hertogen, met een scherp oog voor de juridische en politieke trekken van elk gewest afzonderlijk. Besturen kwam neer op zeuren en trekken om bedes los te krijgen bij de standenvertegenwoordigers, veelal in ruil voor lucratieve erebaantjes voor hun kinderen. Ambten werden verpacht aan de hoogstbiedenden. Wie wil weten hoe verschillend per gewest de Bourgondische en Habsburgse pogingen tot centralisatie uitpakten, kan bij Woltjer terecht. Hét zwaartepunt van het boek vormen de godsdienstige tegenstellingen van de zestiende eeuw. Woltjer gaat zelfs terug naar de bronnen van het christelijk geloof, en die van riten, relieken en sacramenten, het kloosterwezen, de kerkorganisatie en de kerkelijke rechtspraak. Nog uitvoeriger zet hij de aard en de implicaties van het optreden van Luther, Zwingli en Calvijn uiteen, de beweging van de wederdopers en de uiteindelijk falende antwoorden van de Habsburgse heersers op deze 'ketterijen'. Met gevoel voor detail schildert hij de ketters en hun vervolgers te onzent. Weldra knetterden hier - net als elders - de brandstapels. In 1529 verordonneerde de keizer Karel V dat alle ketterse mannen moesten worden onthoofd, alle vrouwen verdronken of levend begraven.

Vergeefs! Plaatselijke magistraten waren lang niet zo fanatiek als Karel graag had gezien. Gevangen dissidenten werden door omstanders bevrijd, inquisiteurs moesten soms afdruipen, zoals Pieter Titelmans in Vlaanderen ondervond, één van de tientallen voorbeelden in dit boek. Het verzet tegen de ketterplakkaten kwam van gewone burgers en gewone rechters. Veel katholieken waren niet orthodox, maar 'protestantiserend', ze vonden dat de kerk van binnenuit hervormd moest worden.

Conflictbeheersing was ook het devies van de hoge edelen, die zagen hoe in Frankrijk een bloedige burgeroorlog woedde tussen hugenoten en katholieken. Wat dan volgt, hoort in het repertoire van elke geschiedenisdocent: Filips II, Margaretha, Granvelle, Smeekschrift, de vele gezichten van de Beeldenstorm, Alva, Bloedraad, Egmont & Hoorne, Tiende Penning, Watergeuzen… Maar tot mijn verbazing slaat Woltjer vervolgens de cruciale jaren 1572-1576 geheel over, om doodgemoedereerd verder te gaan met de Pacificatie (1576) en de Unie van Utrecht (1579). Hier gaapt echt een groot gat.

Toch kan Woltjer zich troosten met de gedachte dat zijn werk vast en zeker docenten van dienst kan zijn die - als voorbereiding op het CSE in 2012 en 2013 - zoeken naar nuanceringen en grijstinten in een klassiek zwart-wit-verhaal, en naar concrete verhalen van verzet en vervolging.

Jan van Oudheusden ■